

NEMZETRŐL, ÁLLAMRÓL, RÉGIÓRÓL

Romsics Ignác: *Nemzet, állam, régió.*

Tanulmányok Erdélyről és a Kárpát-medence interetnikus kapcsolatairól a 19–20. században

■ Kelet-Közép- és Délkelet-Európa vagy Köztes-Európa utóbbi kétszáz éves történetének egyik központi fejlődési folyamata a birodalmak felbomlása és a homogénebb nemzetállamok kialakulása. A térség több mint 20 nemzetisége a 19. század elején még három birodalom (Habsburg, Orosz, Oszmán) politikai keretei között élt, az azóta eltelt két évszázad során e nemzetiségek többsége saját, a néprajzi, etnikai viszonyoknak többé-kevésbé megfelelő államban él. A térség átalakulásának fő mozgatóereje a 19. században kialakult és megerősödött modern nacionalizmusok voltak. A nemzeti öntudatra fókuszáló politikai programok párhuzamos nemzetépítések eredményeztek, amelyek következtében az egyes nemzetek általuk dominált nemzetállamok létrehozására, majd konszolidálására törekedtek. Az utóbbi pár évszázad egyik kulcskérdése a párhuzamos nemzetépítések hatása a térségbeli átalakulásokra. A birodalmak felbomlása és a nemzetállamok kialakulása több faktor eredménye, kiváltképp döntő szerepe a 20. századi geopolitikai változásoknak volt, amelyekhez kapcsolódott a nemzetiségi mozgalmak intenzitása.

Romsics Ignác 2013-ban megjelent tanulmánykötete ennek a tágabb történelmi fejlődésnek egy-egy aspektusát vizsgálja fel. A kötet fókuszpontja nem a tágabb értelemben vett Köztes-Európa, hanem a Kárpát-medence, ezen belül pedig nagyobb hangsúllyal Erdély kérdése. A 19. században a Kárpát-medence és ennek következtében az Erdélynek nevezett földrajzi egység a Habsburg Monarchia integráns részét képezte. A szerző a kötet témája miatt is a térség 19–20. századi történelmi fejlődései közül a magyar nemzetépítési törekvések és politikatörténet egy-egy részét tárgyalja tágabban. Erdély a magyar és a román nemzetépítés

„ütközőzónájának” számított a 18–19. századtól, amelyet az 1848–49-es események felerősítettek. Bár a kötet központi témája Erdély és a Kárpát-medence, egyes fejezeteiben ezen a földrajzi térségen túlhaladó tendenciák is teret kapnak benne. Például az olasz nemzeti mozgalom és a Habsburg Monarchia kapcsolata a 19. században és a 20. század elején vagy az utolsó fejezetben, melyben az etnikai konfliktusok kezelésének típusai kerülnek bemutatásra, a szerző globális eseteket vizsgálva tárgyalja a többség-kisebbség viszonyát.

A kötet strukturálisan hét különböző tanulmányból épül fel, és a térség 19–20. század történetének egy-egy témáját dolgozza fel. A tanulmányokat tekintve megállapítható, hogy a munka inkább Magyarország-központú, mivel a térség geopolitikai változásait, világháborúk utáni rendezési tendenciákat a magyar szempontból látatja. Több tanulmány az utóbbi két évszázad magyar történelmének néhány kulcsponjtjával foglalkozik, mint a Habsburg Birodalmon belüli államiság megteremtése és konszolidálása, Erdély hovatarozásának és politikai státusának kérdése a két világháború között, illetve a második világháború alatt és után, a második bécsi döntés, a kommunizmus alatti magyarságpolitika.

Az első fejezet a különböző nemzeti mozgalmak megjelenését tárgyalja a Habsburg Monarchián belül a 18–19. század során, bemutatva a birodalom által folytatott integrációs stratégiákat és politikákat, illetve a dezintegratív tendenciákat, vizsgálva a birodalom összetételének bonyolult jellegét. Ezt mutatja az első alfejezet, amely a birodalom etnikai és vallási viszonyainak eltérő jellegét mutatja be. A Habsburg Birodalom egy birodalmi elitet, ebből kifolyólag pedig egy birodalmi lojalitást magában hordozó ál-

lammnemzeti tudatot próbált kiépíteni, amelyben németesítési törekvések is megjelentek, azonban a 18. század második felétől az ébredő nacionalizmusok miatt is ez már nem volt megvalósítható. Az 1848–49-es események mutatták meg talán a legszembetűnőbben a birodalmon belüli nemzetiségek egymással ellentétes tendenciáit. Ezentúl a birodalomnak, majd ezen belül a magyar államnak is egyre erőteljesebb kihívást jelentett a területi integritást veszélyeztető irredentizmus, amely a szomszédos államokból indult ki (Olaszország, Románia, Szerbia), és a nemzetiségeknek is egyre vonzóbb politikai programot hordozott. Emellett az állam területén belül is jelen lévő pánszlávizmus és pángermanizmus is a Habsburg Monarchia létét kérdőjelezte meg. A fejezet címe (*Szemben az árral*) ezért mindenképp találó, amely mutatja, hogy a Habsburg Monarchiának saját létét megkérdőjelező kihívásokkal kellett folyamatosan szembenéznie, amelyeket 1918-tól az antant hatalmak álláspontja erősített, a világháborús vereség pedig a dezintegrációs folyamat győzelmét eredményezte.

Az első fejezet a Kárpát-medence kontextusába helyezi a magyar nemzeti törekvéseket, az azt követő rész „főszerplője” Bethlen István. Bethlen a két világháború közötti magyar politikai élet meghatározó szereplője, 1921–1931 között Magyarország konszolidációjának központi aktora. Itt Bethlen Erdéllyel kapcsolatos politikai koncepciói kerülnek bemutatásra, azonban maga a fejezet tartalma ennél sokrétűbb, ugyanis benne a térségbeli folyamatok is kirajzolódnak. Bethlen elképzelései – szerepéből kifolyólag – a magyar politikai elit látásmódját is tükrözik, ugyanis mint miniszterelnök a régióval kapcsolatos politika fő irányítója volt, és 1931 után is politikai befolyással rendelkezett. Bethlen álláspontja a magyar nemzeti törekvések fősodrárt képviseli, mivel 1918 előtt a politikai nemzet, a magyar szupremácia álláspontján állt, ebből kifolyólag Erdély hovatarozásának kérdését csakis a magyar állam keretein belül képzelte el. Az 1918–1919. évi események ezt az álláspontot annyiban változtatták meg, hogy látva a dezintegráció elkerülhetetlenségét, először Jászi Oszkár kantonális koncepcióját támogatta, majd független, autonóm Erdély-koncepciót is megfogalmazott, a régió teljes romániai integrációját akarta

elkerülni. Román–magyar államszövetség programját is támogatta, ezzel is egyfajta magyar befolyást szeretett volna megőrizni Erdélyben. Politikai koncepciói azonban a nemzetközi kontextustól függően változtak, Erdély egységének megbontását nem tartotta jónak, egy független Erdély vízióját is kidolgozta, bár erre tekintettel az erdélyi magyar és magyarországi közvéleményre nem fektetett nagy hangsúlyt. A tanulmányhoz csatolt függelékben az 1919–1920-as titkos román–magyar tárgyalásokról készült francia nyelvű feljegyzés található.

A következő három fejezet, amely a második bécsi döntéssel, az Erdéllyel kapcsolatos magyar és a szövetségesek második világháború alatti elképzeléseivel, valamint a párizsi békeszerződéssel foglalkozik, szorosban kapcsolódik egymáshoz. Ez a három fejezet egy tízéves periódus történetét foglalja magában, amely a keleti magyar határrevíziót, a háború alatti rendezési terveket és a térséggel kapcsolatos politikákat, majd a háborút lezáró béketárgyalásokat mutatja be. A párizsi békeszerződéssel foglalkozó rész egyben a kötet legerjedelmesebb tanulmánya, amely a nemzetközi politika mellett a magyar belpolitika 1945–1947 közötti álláspontját is részletesen taglalja. Itt a magyar kormány tárgyalásai a győztes hatalmakkal, illetve a különböző pártformációk elképzelései a rendezéssel kapcsolatban nagy teret kapnak, emellett az erdélyi magyarság magatartása is helyet foglal. A szovjet politika cinizmusa, kétkulacsossága és a magyar diplomáciai erőfeszítések hiábavalósága szembevetőd. Emellett a magyar belpolitikai események és a politikai rendszer fejlődési tendenciája is tükröződik, a politikai szovjetizálás folyamata, amelynek jellemző pontja – miután már a kulcspozíciókat kommunisták foglalták el – a Szovjetunióhoz való igazodás. Ennek szimbolikus kifejeződése Dinnyés Lajos október 7-ei parlamenti kijelentése: „nagyhatalmi voltát [a Szovjetunió] velünk szemben sohasem érvényesítette és minden gesztusával segítségünkre sietett.” (207.)

A fenti kijelentés a szocializmus alatti magyarságpolitika jellegét is meghatározta, amellyel a hatodik fejezet foglalkozik. Ebben az időszakban a határon túli magyarok ügye sokáig tabutémának számított, az interetnikus feszültségek megszüntetése a szovjet politika egyik célki-

tűzése volt a térség stabilitásának megerősítése miatt. A Szovjetunió párizsi béketárgyalások alatti álláspontját elhallgatták, és Magyarországgal szembeni viselkedését méltányosnak tüntették fel a magyarországi véleményformálók. A határon túli magyar kisebbségi közösségek kérdésének tabujellege az 1970-es évek közepétől oldódott fel, majd a nyolcvanas évektől növekedett jelentősége. A tanulmányból megtudhatjuk, hogy a kisebbségi magyarság védelmére irányuló kormányzati politikát már Antall József előtt Németh Miklós miniszterelnök 1989-ben megfogalmazta.

A kötet utolsó fejezete az ezredfordulóra kialakult és jellemző kisebbségpolitikai összegzésével foglalkozik, kulcspontra az etnikai konfliktusok kezelése. Itt a nemzeti homogenizációs típusok, illetve a politikai rendszer jellegéből az erre a kérdésre adott válaszokat és megoldási lehetőségeket is leírja a szerző. Ez a rész nemzetközi példákat is felsorol, és elemzi a demokráciatípusokat (mint a liberális, a nemzeti-etnikai vagy konzociatív). Bár utóbbi kettő nem zárja ki a liberális demokráciát, hanem annak elemeire épül, azt a többség-kisebbség viszonyrendszerén keresztül más úton fejlesztheti. A nemzeti demokrácia a többségi államalkotó nemzet dominanciáját feltételezi, a konzociatív (megegyezéssel) demokrácia

az államszervezésben a különböző feleknek egyenlő státust, ezen túl pedig csoportjogokat biztosít, eltérően az előbbtől, amely ezt nem vagy csak korlátozottan építi be a jogrendszerébe. A demokráciatípusok mellett az autonómiamodellek összefoglalása is megtalálható ebben a részben. A kötet témája is adja azt a kérdést, hogy a kelet-közép-európai térség államai mely típusú demokráciamodelt érvényesítik államszervezési technikáikban. A szerző válasza a nemzeti demokrácia modelljének a jelenlétét valószínűsíti, a represszív és a konzociatív rendszerek kiépülését kivételnek tartva a jövőben.

A kötet a Kárpát-medencei térség nemzet, nemzetiség és állam közötti viszony egy relatív hosszú, kétszáz éves időszakát tárgyalja a magyar, illetve a térség történetének egy-egy cezúrára eredményező eseménye tükrében. A kötet egyik célja a történelem iránt érdeklődő erdélyi magyar olvasónak a térségbeli politikai változások és államfejlődési folyamatok ok-okozati kontextusba helyezése – az elmúlt évszázadok egy-egy kulcseményének tárgyalásával. Emellett a kisebbségvédelmi rendszer és az államszervezési modellek bemutatásával a recens politikai törekvések és tendenciák is könnyebben megérthetők.

Szabó Csongor

VÁLOGATOTT EMLÉKKÉPEK

Gróf Bánffy Katalin: *Ének az életből*

■ Miatán két éve kézbe vettem Bánffy Katalin emlékiratait, az olvasása közben szerzett derűs pillanatok és az egyik-másik rész nyomán maradt keserű szájíz váltakozása közepette két dologban voltam biztos: egyrészt abban, hogy ez az emlékirat kitűnő olvasmány, másrészt abban, hogy még sok kiadást megérhet. Épp ezért nagy örömmel vettem kézbe az erdélyi Polis Kiadó kiadványát követően a Helikon Könyvkiadónál megjelent újabb kiadást is, mely az előzőhöz képest gazdag, valószínűleg komoly kutatás nyomán összeállt képanyaggal nyújt többet – a képek a szerző életének az emlékiratban tár-

gyalt szakaszát hivatottak illusztrálni. Az olvasó nyomon követheti, hogyan cseperedik fel egy grófkisasszony, melyek azok a problémák, melyekkel a trianoni időket követően egy erdélyi főúri családnak meg kell küzdenie, hogyan söpör át rajta elkerülhetetlenül a háború, és végül a háborút követő időkben hogyan válik a grófkisasszony kétkezi munkássá Budapesten, míg férjhez nem megy, és ki nem költözik amerikai férjével – először Casablancába.

Az emlékirat irodalmi és dokumentumértéke szempontjából értékelhető. Az irodalomkritikusok valószínűleg nem